

УДК 347.45

Роман Пожоджук,*молодший науковий співробітник відділу проблем договірної права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

ДО ПИТАННЯ ПРО ДИФУЗНІ ПРАВА СПОЖИВАЧА

У статті досліджуються права фізичної особи-споживача у доктрині та законодавстві різних країн світу, аналізуються такі категорії, як «дифузні інтереси» та «дифузні права», що широко використовуються у міжнародній доктрині приватного права.

Ключові слова: суб'єктивне право, інтерес, дифузні інтереси, дифузні права, фізична особа-споживач.

Цивільний кодекс України передбачає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Іншими словами, держава гарантує захист цивільних прав та інтересів, а законодавець оперує такими термінами, як «суб'єктивне право» й «інтерес».

Серед праць вітчизняних і зарубіжних учених, які окреслювали окремі проблеми захисту прав споживачів, заслуговують на увагу роботи Г. Альпи, І. Венедіктової, А. Гриняка, М. Гудими, О. Дзери, І. Канзафарової, М. Каппеллетті, Р. Колагранде, Н. Кузнецової, В. Луця, Р. Майданика, О. Письменної, Р. Стефанчука, Є. Харитоновна, О. Черняк та інших. Проте, незважаючи на ґрунтовні дослідження науковців, поза увагою залишаються окремі права споживачів.

Метою цієї статті є дослідження прав споживачів, зокрема окремих прав споживачів, їх удосконалення та захист.

Суб'єктивне цивільне право – це міра дозволеної поведінки учасника цивільних правовідносин. Змістом суб'єктивного права є юридичні можливості, що надані суб'єктові, які в своїй сукупності становлять повноваження [1]. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Я. П'янової, яка зазначає, що право на захист не може визнаватися окремим суб'єктивним правом. На захист своєї позиції вона стверджує, що найбільш адекватно характеризує юридичну природу цього права його бачення як секундарної право-

мочності (при цьому секундарне право вбачається лише як правомочність, а не суб'єктивне право). Іншими словами, правомочність, як елемент суб'єктивного права [2, с. 168]. Слід погодитися з наведеними міркуваннями, оскільки суб'єктивне право це певні можливості та міра поведінки, якою володіє особа і які включають в себе тріаду повноважень, одним із яких є повноваження на захист.

Звертаючись до поняття «інтерес», слід зазначити Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004, у якому вказано, що суб'єктивне право і пов'язаний із ним інтерес є дозволами. Інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес характеризує лише легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, тобто не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Це прагнення у межах сфери правового регулювання до користування якимось конкретним матеріальним або нематеріальним благом. Відмінність такого блага від блага, що охоплюється змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес –

без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки. Отже, законний інтерес відображає прагнення особи до реалізації свого права без вимоги дій інших осіб.

І. Венедіктова зазначає, що інтересу, на відміну від суб'єктивного права, не кореспондує зустрічний обов'язок [3, с. 153]. У цьому контексті заслуговує на увагу думка Є. Харитонова, який вказує, що цивільний інтерес відповідно до концепції українського цивільного законодавства може бути охарактеризований як прагнення, устремління, потреби особи, які не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх [4, с. 100].

Статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено, що кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, були порушені, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [5]. Таким чином, Конвенція передбачає право особи на захист, проте оперує такими термінами, як «права» та «свободи». Як наслідок, можна дійти висновку, що «інтерес» поглинається вказаними поняттями, адже може виступати перехідною ланкою від «свободи» до «права».

Заслуговує на увагу точка зору О. Черняк, яка вважає, що право споживача як елемент його правового статусу можна визначити як закріплену за споживачем і забезпечену покладенням обов'язків на третіх осіб міру можливої поведінки, спрямовану на використання певних благ для задоволення особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [6, с. 62–63]. У свою чергу, О. Письменна під категорією «права споживачів» розуміє передбачені законодавством про захист прав споживачів можливості, спрямовані на задоволення охоронюваних законом інтересів споживачів шляхом заявлення вимог до зобов'язаних осіб [7, с. 4]. Ми поділяємо точку зору вказаних авторів і вважаємо за доцільне звернутися до міжнародного досвіду у сфері захисту прав споживачів.

Звертаючись до Споживчого кодексу Бразилії, слід розглянути ст. 6, яка визначає окремими правами споживача такі: право на ефективне запобігання і відшкодування індивідуальної, колективної або дифузної матеріальної та моральної шкоди; доступ до юрисдикційних і адміністративних органів стосовно запобігання або відшкодування індивідуальної, колективної або дифузної матеріальної чи моральної шкоди, що забезпечується правовим, адміністративним і техніч-

ним захистом споживача з низьким рівнем доходу [8]. Аналізуючи ст. 6 Споживчого кодексу Бразилії, слід звернути увагу на положення, в яких робиться акцент на попередженні та відшкодуванні шкоди споживачам. Цікавим у контексті нашого дослідження є положення про індивідуальну, колективну та дифузну шкоду. Цілком можливим є запозичення з цього кодексу окремих положень із подальшим включенням до споживчого законодавства України.

Італійський дослідник Г. Альпа в одній із своїх класифікацій прав споживачів нарівні з правами споживачів (в класичному розумінні) виділяє ще й «дифузні інтереси», що охороняються процесуальними нормами. У цьому контексті на увагу заслуговує категорія «дифузні інтереси», яка відображає певну групу споживачів.

Феномен «дифузний інтерес» починає набувати юридичної значимості з 70-х років минулого століття, коли нові відчуття й інтереси закріпились у колективній свідомості. Деякі показові приклади звужують площину захисту споживачів та інвесторів у сфері цивільних прав і їх дискримінацію, що найбільш відчутно проявляється у питаннях охорони навколишнього середовища, здоров'я, безпеки й якості продукції, а також захисту конфіденційності [9, с. 210]. Так, М. Каппеллетті свого часу (70-ті роки) зазначав про підвищення рівня доступності судового захисту прав та інтересів, які виникли як особливо важливі й особливо вразливі, в сучасних індустріальних суспільствах. До таких прав та інтересів, дослідник відносить зокрема, права та інтереси, що належать споживачам, права та інтереси, щодо захисту від забруднення навколишнього середовища, права та інтереси, що належать спільнотам, категоріям і неорганізованим групам. Автор вказує, що ці дифузні інтереси набули фундаментальної важливості через особливості сучасної економіки, що базується на колективних формах виробництва, розподілу і споживання [10, с. 793]. Таким чином, ми бачимо, що наука спробувала виділити із законного інтересу – дифузний інтерес. У цьому контексті Г. Альпа зазначив, що розширення концепції законного інтересу робить його більш придатним, оскільки це передбачає сучасна доктрина, а у відносинах між людьми це може відкрити нові перспективи для захисту прав споживачів [11]. Слід погодитися з такими міркуваннями, адже сучасні реалії вимагають більш чіткого й однорідного цивільно-правового регулювання конкретних суспільних відносин.

Заслуговує на увагу міркування М. Бейд, яка зазначає, що ЄС передбачає групи інтересів, що охоплюють питання таких суспіль-

них інтересів, як навколишнє середовище, рівність і проблеми в галузі прав людини та впливають на вироблення Європейської політики. Ці групи інтересів в широкому сенсі визначаються як дифузні інтереси [12, с. 6].

Слід зазначити що ні доктрина, ні законодавство України не виділяє такої категорії, як «дифузні інтереси». У психології дається визначення дифузної групи: вона майже не згуртована; існує найчастіше короткий час, склад членів – випадковий; домінують найпростіші взаємини за типом симпатій-антипатій. Мету функціонування такої групи точніше назвати не спільною, а однаковою, бо для її досягнення, зазвичай, не вимагається тісної інтеграції та взаємодії (наприклад, черга за квитками в кіно, на концерт). У членів дифузної групи практично завжди відсутня єдність глибинної мотивації діяльності. Один купує квитки на концерт, бо любить мистецтво, інший – щоб якось згаяти вільний час тощо [13]. Разом із тим це все ж група, проте пов'язана не спільністю цілі, а її однаковістю. Як наслідок, дифузний інтерес відображає інтерес групи, пов'язаної однаковою ціллю. Не йдеться про інтереси такого класу, як працівники саме тому, що споживачі не є класом, але можуть бути розділені на категорії, які ніколи не мали (в будь-якому випадку у спільному знаменнику) інтересів конотації, як ті, що у працівників. Йдеться не про суспільні інтереси, які відповідають загально-визнаним цінностям, є основою та фундаментом співіснування спільноти [11]. Отже, потрібно виділяти «дифузні інтереси» як окрему категорію, що відображає певну групу осіб, пов'язаних конкретним інтересом, та має бути захищена.

Американський дослідник М. Поллак зазначає, що дифузні інтереси – це колективні інтереси, що належать великій кількості людей: охорона навколишнього середовища, захист прав споживачів, рівність можливостей для чоловіків і жінок, свободи людини [14, с. 572–573]. У цьому контексті слід навести думку Г. Альпі, який вказує, що не йдеться про колективні інтереси, оскільки вони не стосуються обов'язково всього колективу: вони можуть торкнутися, наприклад, усіх користувачів (які можуть бути багатьма, але не ідентифікованими з колективом) продукту потенційно небезпечного або адресатів рекламного повідомлення, що вводять в оману, або «учасників» при загальних, особливо примусових, умовах контракту [11]. Таким чином, явно простежується часткова єдність у поглядах науковців різних країн стосовно категорії «дифузний інтерес».

Щодо відокремлення «дифузних інтересів» від «колективних інтересів» слід зазначити, що колективні трудові відносини

пов'язуються з реалізацією їх суб'єктами колективних трудових прав та інтересів. Колективний характер цих відносин не тільки і не стільки у колективності їх суб'єктів, стільки у відображенні в них колективних інтересів працюючих. В основі колективних трудових відносин лежить колективна робоча сила – носій колективних трудових інтересів [15, с. 850]. Отже, інтереси осіб, які входять до колективної групи суттєво відрізняються від інтересів осіб, які входять до дифузної групи, а тому є різними.

Д. Іудіка зазначає, що в останні роки у зв'язку з диверсифікацією й удосконаленням норм супер-індивідуального захисту, вирішальним імпульсом нормативних джерел, що походять від співтовариства, з'явилися інтереси безпосередньо не пов'язані з цілями, які традиційно дотримувалися у публіцистичному контексті. Серед них виділяються дифузні інтереси, пов'язані з відносинами, передусім, приватними (наприклад, що належать невизначеному колу споживачів). Необхідність захисту слабкої сторони у контрактах споживачів, спочатку в рамках Спільного Ринку, а потім у більш складних інституційних рамках ЄС, створила реальну нормативну систему, що досягла величини науково-автономної: споживче право є відгалуженням приватного права, що має надзвичайні юридичні та політичні наслідки у сфері економічних відносин між особами приватного права, де у класичному розумінні домінують ліберальна й індивідуалістична концепції соціальних відносин [16]. Йдеться про еволюцію суспільних відносин і виокремлення дифузних інтересів у сфері приватного права, що виявляється у появі нових його відгалужень, тобто споживчого права, яке базується на лібералізації та мінімізації державного втручання у приватноправові відносини, зростанні гарантій захисту прав споживачів.

Спостерігається відмінність індивідуальних інтересів, що фактично є загальними для всіх, відображають загальний захист їх прав і дифузних інтересів, проявляються у відображенні однакових інтересів невизначеного кола осіб у конкретній сфері. Такі інтереси не є суспільними інтересами в класичному розумінні, що відповідають загальноприйнятим нормам як основі існування осіб у суспільстві. Це дифузні інтереси споживачів, які полягають у тому, що кожен індивідуальний інтерес може бути сформований в окрему умовну групу, яка не пов'язана нічим крім цього інтересу. Таким чином, виникає можливість формування спеціальних об'єднань споживачів щодо конкретного блага чи в конкретній сфері, що буде доцільним у розумінні колективного (дифузного) захисту прав споживачів, враховуючи, що таким особам

потрібні гарантії забезпечення їх прав і безпосередній їх захист в суді.

Можна дійти висновку, що споживачі як група можуть мати різні дифузні інтереси. Поміж споживачів можна виділити різні їх категорії, об'єднані не стільки специфікою взаємовідносин між ними, скільки їх різноманітністю, але спрямованістю на задоволення однорідного інтересу. Іншими словами, працівники конкретного підприємства, установи, організації завжди об'єднані інтересами колективу, який утворюється ними та має спільні інтереси, об'єднані не стільки благом споживання, скільки інтересом кожного у колективі та вирішуються разом.

Пізніше категорія «дифузні інтереси» розроблялася та вдосконалювалася у Бразилії. Безумовно, перше джерело натхнення для захисту трансособистих інтересів було досягнуто в Бразилії за допомогою італійської доктрини в 70-х роках: Cappelletti, Denti, Proto Pisani, Vigoriti, Taruffo були юристами, які займалися цивільним правом, досліджували детально проблему колективних дій і з точки зору аналізу північноамериканського закону та загальних пропозицій щодо юрисдикційного захисту спільних інтересів. У будь-якому випадку, існує два види трансіндивідуальних прав, які є предметом колективних позовів: одним із них є дифузні права (у Бразилії вони поділяються на дифузні та колективні); іншим видом є ті, які називатимемо однорідними індивідуальними правами, відповідно до Бразильської та Іbero-Американської термінології [17]. Так, Фреді Дідьє Мол вказує, що дифузні права вважаються трансіндивідуальними (метаіндивідуальними, надіндивідуальними) правами, що мають неподільну природу (вони можуть бути розглянуті тільки в цілому), належать спільноті, яка складається з невизначених людей (наприклад, невизначеності суб'єктів, оскільки не має ніякої індивідуалізації), пов'язаних фактичними обставинами. Так, дифузним правом є право на охорону навколишнього середовища, право на рекламу, що не вводить в оману, право на збереження адміністративної моралі тощо [18]. І дифузні права чи інтереси, і колективні мають трансіндивідуальний і неподільний характер, оскільки вони можуть бути вирішені тільки комбінованим способом. Отже, вони є по суті колективними через їх неподільність і через те, що задоволення права або інтересу члена групи обов'язково відповідає задоволенню інтересів або прав всіх інших, у той час як відмова від інтересу або права члена групи відповідає відмові для всіх [17]. Іншими словами, згадані автори виділяють таку категорію, як «дифузні права» і, розуміють їх як конкретні права споживачів, що належать

останнім за певною сферою чи щодо певного блага.

Розширення прав споживачів має відбуватися відповідно до вимог суспільства й інтересів кожної особи, що повинні бути захищені. Захист прав споживачів може бути використаний інституційними органами чи політичними особами для приховування чи виправдовування певних рішень, що не набули достатньої аргументації для їх прийняття. Одним із таких інструментів може бути так звана лібералізація. Лібералізація, перш за все, спрямована на створення більш вільного регулювання відносин між суб'єктами. Проте не завжди вона досягає поставленої мети. Без належного інструментарію лібералізація є недіючим механізмом або ще гірше – не захищає права споживача, а обмежує їх.

Ді Мартіно Ріккардо зазначив, що у великих промислово розвинутих країнах лібералізація мережевих послуг (електроенергія, газ, телефонія тощо) та публічних послуг в цілому започаткувала новий етап для споживача. Якщо при діючій до лібералізації системі захист прав споживачів, передусім невеликих, було доручено державному органу, то після відкриття ринків конкуренція між операторами в лібералізованій системі повинна була б забезпечити достатні гарантії щодо можливості для всіх отримувати за розумною ціною послуги або продукцію, що попередньо надавалися за регульованим тарифом. Однак, насамперед у тимчасових фазах, безпосередньо наступних за лібералізацією, не можна однозначно стверджувати, що продукт або послуга реалізовується за розумною ціною. Іноді ціна, яка закладена в тарифі є стабільна і наперед передбаченою, може зазнати значних змін. Разом із тим з відкриттям ринків кінцеві користувачі стикаються з новою ситуацією: клієнт насправді має зробити вибір серед низки пропозицій за різними цінами, у той час як у минулому була оплата фіксованої ставки для отримання стандартизованого продукту. Не завжди, однак, споживачі, насамперед дрібні, змогли скористатися можливостями, наданими введенням конкуренції у сфері реалізації товарів і надання послуг, що традиційно регулюються. Іноді через брак інформації, якою вони володіють, кінцеві споживачі не відібрали кращі пропозиції, а продовжили зв'язки з підприємствами екс-монополістами (місцевий дистриб'ютор), навіть за наявності таких кращих пропозицій, запропонованих новими операторами. Така ситуація щодо зміни постачальника обумовлена в основному недостатньою еластичністю тарифної політики, яка проявилася в секторі електричної енергії в країнах, де процес відкриття ринків давно створений [19, с. 117–119].

Висновки

Для України врахування іноземного досвіду є необхідним, адже процес лібералізації, наприклад, електроенергетичної галузі вже здійснюється. Таким чином, лібералізація ринку та запозичення відповідно до неї положень законодавства інших країн чи стандартів ЄС має здійснюватися відповідно до національного законодавства.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати авторське визначення *дифузних прав як прав, що відображають індивідуальні інтереси особи, об'єднані в окрему групу, мають неподільну природу та об'єднані не стільки специфікою взаємовідносин між ними, скільки їх різноманітністю, проте спрямованістю на задоволення однієї категорії інтересу*.

Список використаних джерел

1. Цивільне право України / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін.; За ред. Р. О. Стефанчука. – К., 2005. – 448 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsvivru/part2/201.htm.
2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 1: Загальні положення / За ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х., 2010. – 320 с.
3. Венедіктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 146–158.
4. Харитонов Є. О. Теоретичні підходи до характеристики цивільного інтересу як об'єкта правового захисту // Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав / За ред. В. В. Луця. – К., 2013. – 236 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Черняк О. Ю. Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук, – К., 2011. – 230 с.
7. Письменна О. П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг): автореф. дис. ... канд. юрид. наук, – О., 2007. – 20 с.
8. Consumer Defense Code law N. 8078 AS OF SEPTEMBER 11, 1990 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.procon.sp.gov.br/texto.asp?id=745>.
9. Compendio di diritto amministrativo: riferimenti dottrinali e giurisprudenziali, quesiti di verifica / Biancamaria Consales, Lilla Laperuta Santarcangelo di Romagna : Maggioli, 2012. – 558 p.
10. Cappelletti M. (1975). Governmental and private advocates for the public interest in civil litigation: A comparative study. Michigan Law Review, 73, 793-884 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.treccani.it/enciclopedia/accesso-alla-justizia_\(Enciclopedia_delle_scienze_sociali\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/accesso-alla-justizia_(Enciclopedia_delle_scienze_sociali)/).
11. Alpa G. Consumatore, tutela del // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treccani.it/>.
12. Bade M. Influencing policy in the European Union: interest groups and trafficking in women. – Hannover, 2004. – 46 p.
13. Загальна психологія. – К., 2009. – 464 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/14550428/psihologiya/zagalna_psihologiya.
14. Pollack M. A. Representing diffuse interests in EU policy-making // Journal of European Public Policy. – Vol. 4, Issue 4, 1997. – P. 572–590.
15. Савельєва М. О. Щодо виокремлення колективного трудового права як складової системи трудового права // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 849–856.
16. Iudica G. Diritti Diffusi // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.treccani.it/enciclopedia/diritti-diffusi_\(Enciclopedia_del_Novecento\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/diritti-diffusi_(Enciclopedia_del_Novecento)/).
17. Ada Pellegrini Grinover. The defense of the transindividual interests: Brazil and Iberoamerica // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-classactions.stanford.edu/>.
18. Fredie Didier Jr. Class actions and collective defendant legal situations // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.civilprocedurereview.com/busca/baixa_arquivo.php?id=14&.
19. Di Martino, Riccardo. Tutela dei consumatori: storia e strumenti e tecniche di attuazione. La vendita dei beni di consumo. [Tesi di dottorato] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fedoa.unina.it/>.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2015 р.

The article researches the rights of an individual consumer in doctrine and legislation of different countries. Analyzed categories such as «diffuse interests» and «diffuse rights» that are widely used in international private law doctrine.

В статті досліджуються права фізического лица-потребителя в доктрині і законодавстві різних країн світу, аналізуються такі категорії, як «дифузні інтереси» і «дифузні права», широко використовувані в міжнародній доктрині частного права.

